

КАТЭГОРЫЯ СНУ Ё ВООБРАЗНАЙ СІСТЭМЕ М.ГАРЭЦКАГА І Ф.КАФКІ

Матывы сну трывала замацаваліся ў мастацкай прозе, даючы магчымасць пісьменнікам філасофстваваць, не прытрымліваючыся законаў логікі і рацыянальнага мыслення, імкнуцца да метафарычнасці, прытчавасці, іншасказальнасці, пазбягаючы завершаных лагічных фармуліровак. М.Гарэцкі і Ф.Кафка паспяхова выкарыстоўвалі сон у творах для выяўлення глыбінь падсвядомага, агалення экзістэнцыяльнай сутнасці чалавека. У снах М.Гарэцкага і Ф.Кафкі вобразы былі то празмерна рэзкімі, кідкімі, то метафарычна-цмянымі. Выразна суб'ектыўная сімволіка іх настолькі шматзначная, што цяжка паддаецца расшыфроўцы. Але відавочна адно — ключ трэба шукаць ва ўласным жыцці мастакоў, каб зразумець тую знакавую сістэму, праз якую пісьменнікі рэалізуюць сябе ў мастацкіх творах. М.Гарэцкі і Ф.Кафка не проста паведамляюць пра таямніцы жыцця як назіральнікі, яны даюць магчымасць адчуць іх, знаходзячыся ў эпіцэнтры жыцця.

Асаблівасць псіхалагічнага аналізу М.Гарэцкага вызначаецца спалучэннем традыцыйных сродкаў рацыяналістычнай паэтыкі і новых эстэтычных задач для перадачы настрою і думак героя. Элементы традыцыйнага псіхалагічнага даследавання пачуццяў, эмоцый і паэтыка кінематаграфічнага кадра ў адлюстраванні глыбінь свядомасці даюць падставы гаварыць пра адметнасць формы апавядальнасці беларускага пісьменніка. М.Гарэцкі быў схільны эксперыментаваць, і сёння трэба прызнаць яго эксперыменты плённымі, ён смела ўводзіў у літаратуру мантажны спосаб мастацкага мыслення, сэнс якога ў тым, каб не расказаць, а паказаць духоўныя зрухі.

Добрапрыстойная амерыканская рэчаіснасць героя апавядання "Амерыканец" праз уведзены эпизод са сном ператвараецца ў ілюзію вонкавага дабрабыту. Беларус-амерыканец, дваццаты год жывучы ў Амерыцы і згубіўшы ўсялякую сувязь з родным краем (бацькі паўміралі), бачыць сваю слабасць у тым, што мае "чулае славянскае сэрца" і не можа, па яго словах, "забыцца саўсім" на далёкую бацькаўшчыну, пра якую ўвесь час згадвае дзецям: "Каб ім не казаў пра тую бацькаўшчыну, ці яны б ведалі, што апрача Амерыкі ёсць яшчэ я н а, і яшчэ аб ёй трэба клапаціцца?" [1, с.189]. Жонка, адчуваючы патаемны смутак мужа па радзіме, часта просіць вярнуцца ў краіну іх маладосці. Але Максім спрабуе схваць свае думкі ад жонкі: "... я патраплю скінуць усякія ланцугі з волі, хаця б гэтыя ланцугі былі — балясныя згукі бацькаўшчыны. Чалавек шмат навядумляў ланцугоў і пут! Павіннасць да бацькаўшчыны, ха... Я перш за ўсё волян хачу быць сам у сабе ад усякіх людскіх пут. Я патраплю парваць іх. Чуеш, Эльза! — строга звярнуўся ён: — заўтра ж забараніць Язэпу і Монці гаварыць з Лёвай і Галяй па-беларуску. Адна перашкода — добра вучыцца па-ангельску. Я амерыканец і яны — амерыканскія дзеці" [1, с. 193]. Але гэта толькі дэкларацыі, бо асобныя дэталі ў тэксце якраз гавораць аб адваротным: прыслуга ў хаце беларускамоўная, у дзяцей беларускія імёны, паміж сабой

жонка з мужам гавораць па-беларуску, на століку ў спальні чакае гаспадара купленая ў горадзе кніжка "Аб бацькаўшчыне і нацыяналізме".

Повязь з беларускімі мясцінамі дзяцінства і юнацтва адбываецца і на ўзроўні падсвядомага, у сне. Малюнак хатняга побыту на радзіме, які сніць гаспадар амерыканскай фермы, не прывабны: галодныя дзеці, халодная хата, раздражнёная жонка ў абшарпанай кашулі. Сон зусім не супадае з ружовымі марамі-летуценнямі Эльзы аб перспектывах вяртання дадому, але і не пераконвае гаспадара ў перавазе амерыканскага дабрабыту. Максім Гарэцкі пакідае свайго героя ў глыбокім роздуме, на ростанях.

Відавочна, сон у мастацкім тэксце актуалізуе сферу падсвядомага, ірацыянальнага, недакладна рухомага. У сне немагчыма правесці мяжу паміж ілюзорным і рэальным. Сонная рэчаіснасць выступае правадніком самых патаемных пачуццяў, у сне адбываецца глыбіннае суб'ектыўнае паражыванне знешняга свету. Успаміны-трызненні носяць асацыятыўны, непаслядоўны характар, дзе асобныя элементы пададзены больш выпукла, а некаторыя — быццам бы ў тумане.

У сне студэнта-медыка Архіпа Лінкевіча ("Роднае карэнне") канкрэтна-гістарычны час спалучаны з вечным, лёс героя паяднаны з лёсам чалавецтва. Малюнак сну мазаічны: жудасна-сумны гоман старога лесу, палянка, новая хатка на адной назе, жалобна-пакутніцкая музыка старой ліры "аб часах мінуўшчыны-старадаўшчыны". Чытач бачыць гульнію светаценю, чорных і светлых фарбаў у сне героя. Унутраныя душэўныя працэсы Архіпа абумоўлены знешнімі прычынамі, але поўнай рацыянальнай прывязанасці няма, не імкнецца М.Гарэцкі вытлумачыць усе пачуцці героя-студэнта. Многае застаецца цьмяным, незразумелым і нават дзіўным, але пры ўважлівым прачытанні твора выяўляюцца значныя хваляванні душэўнага жыцця юнака, пра якія герой не хоча разважаць услых. Ён не абыякавы да культурна-гістарычнай спадчыны бацькаўшчыны, эканамічнага і сацыяльнага стану яе жыхароў. Такім чынам, вонкавы змест сну паступова раскрывае яго схаваны падтэкст. Мастак удала спалучае малюнак сну з уражаннімі папярэдняга дня Архіпа Лінкевіча і тым самым вытлумачвае матывы яго загадкавай працы.

М.Гарэцкі надаваў вялікае значэнне соннай рэчаіснасці ў мастацкім творы, сон дапамагаў пісьменніку максімальна завастрыць псіхалагічны стан асобы, яе драматызм у прасторы і часе. Апавяданне "Руіны" сведчыць аб працэсе ўдасканалвання тэхнікі апісання сну. У каментарыях да твора чытаем: "Тэксты абодвух варыянтаў (апавядання — Т.Т.) маюць папраўкі, скарачэнні. Найбольш верагодна, што апошнім быў другі, больш кароткі варыянт. М.Гарэцкі, мабыць, меў намер падаць гэтае апавяданне як запіс сну, потым закрэсліў канец, а затым зноў перапрацаваў твор, скараціўшы яго яшчэ больш" [1, с.424]. Толькі ў канцы апавядання праглядаецца сувязь малюнкаў сну са знешнімі абставінамі, якія выклікалі душэўныя перажыванні героя ў сне. Узаемапераходы сонных пачуццяў матываваны дзённымі ўражаннімі пад час наведвання музея з партрэтамі "надзьмутых магнатаў, старасвецкіх іржавых мячоў і падраных злінялых сцягоў..." [1, с.287].

М.Гарэцкі прытрымліваецца лагічнасці і паслядоўнасці для перадачы думак у сне і лірычна афарбавана падае душэўныя перажыванні героя, выкліканыя хаўтурным маршам на пахаванні "зацнае пані", яны выразныя і канкрэтныя: "невymoўна-тужлівыя весці аб марнасці свету, весці нам, малым і дробным, аб даўней жыўшых вялікіх у сваёй вечнасці людзей".

Праз малюнкi сну беларускі пісьменнік зазірае ў падсвядомыя глыбіні чалавека, выяўляе цямняныя памкненні героя, парог яго разумовых магчымасцяў. Для М.Гарэцкага, які смела выкарыстоўваў творчыя здабыткі Ф.Дастаеўскага, важна зразумець, чым з'яўляецца знешні свет для героя і сам герой для самога сябе.

Зрокавыя малюнкi, сітуацыі ў сне часцей за ўсё, як сведчыць вучоны-псіхолаг З.Фрэйд [3], моцна спрасаваныя, унутрана раздрабнёныя, алагічныя. Каб расшыфраваць сон, раскрыць яго сэнс у творы, трэба ўбачыць лагічныя сувязі з рэальным жыццём і такім чынам выявіць фактычны змест схаваных думак. У замалёўцы "Чалавек у кароне" (3 запісной кніжкі 1930 года) пісьменнік ускладняе тэхніку перадачы сну, і яго расшыфроўка застаецца па-за тэкстам. М.Гарэцкі спрабуе адмовіцца ад традыцыйных разважанняў аб пачуццях, ён фіксуе разарванасць, супярэчнасць, нявытлумачанасць душэўных працэсаў, пачуцці якіх у сне "пераведзены ў візуальны план" (Э.Шэвякова). Мэта мастака — не вынік псіхалагічных працэсаў, а жаданне схопіць іх цякучасць, стыхійнасць, ірацыянальнасць. Хаатычныя дэталі, нявытлумачаныя асацыяцыі, кароткія рубленыя фразы задаюць пульсуючы рытм твору. Гармідар дэталяў знешняга свету, якія, фактычна, становяцца псіхалагічнымі дэталямі, прызваны стварыць псіхалагічны стан героя — трывожнае прадчуванне небяспекі, нечаканых перамен. Дынаміка апавядальнасці, ствараючы эмацыянальную напружанасць замалёўкі, перадае дынаміку душэўнага жыцця героя, які хоча зразумець перш за ўсё сябе і сам за сабой назірае збоку. Знешнія дэталі, рухі, жэсты выціснулі ўнутраныя глыбока схаваныя перажыванні чалавека: страх перад жыццём, адчай, адчужанасць.

Відавочна, што М.Гарэцкі шырока выкарыстоўвае ў творах выяўленчыя магчымасці як класічнага псіхалагічнага рамана, так і новыя формы псіхалагізму: "плынь свядомасці", логіку асацыятыўнага мыслення, адсутнасць матывацыі, паэтыку кінематаграфічнага кадра — прыёмы цалкам новыя для тагачаснай беларускай літаратуры. Пісьменнік тым самым узбагачаў паэталагічныя здабыткі нацыянальнай прозы, удасканалваў жанрава-стылёвыя формы прыгожага пісьменства.

У творчай манеры Ф.Кафкі пераважае тэхніка сну, яна дазваляе яму найглыбей самавыяўляцца пры яго спецыфічных узаемаадносінах са светам. У лісце да сваёй нявесты Феліцэ ад 26.06.1913 ён пісаў: "Для моей работы я должен быть от всего отгорожен, даже не как отшельник, этого не достаточно, но как мертвец". А ў дзённіку чытаем: "Тебе не надо выходить из дому. Оставайся за своим столом и слушай. Даже не слушай, только жди. Даже не жди, просто молчи и будь в одиночестве. Вселенная сама начнет спрашивать на разоблачение, она не может иначе, она будет упоенно

корчїться перад тобой" [2, с.10]. На навакольны свет Кафка глядзеў праз прызму свайго ўнутранага свету, не таму што ён унікальны, проста варыяцыі на тэму душэўных пакут другога чалавека ён лічыў немэтазгоднымі. "Что знаешь ты о моей боли и что знаю я о твоей? [2, с.30-31] — пісаў мастак сябру дзяцінства Аскару Полаку ў 1903 годзе. Такія погляды Кафкі на творчасць абумовілі спецыфічнасць яго апавядальнай манеры, якая ў некаторых творах становіцца вызначальным элементам структуры. Праз сон у Кафкі адбываецца спроба спасціжэння ісціны. Аб'ектыўная рэальнасць у пісьменніка вынесене за дужкі, але менавіта ад яе адштурхоўваецца плынь свядомасці герояў у навелах "Вясковы лекар", "Пераўтварэнне", дзе законы логікі цалкам не працуюць, што і патрабуе "паэтыка сну". Вось толькі гэта не перашкаджае праз здзіўляючую дакладнасць дэталей у творах стварыць настолькі выразны малюнак, быццам бы ўсё адбываецца наяве.

Адрозная тэхніка выкарыстання сну ў М.Гарэцкага і Ф.Кафкі не перашкаджае ім выяўляць экзістэнцыяльную сутнасць чалавека пач. ХХ стагоддзя, назіраць за працэсамі самаразбурэння асобы. Паэтыка сну, шырока ўжытая ў самым лірычна-эмацыянальным творы пісьменніка "Скарбы душы", спрыяе філасофскаму адлюстраванню чалавека і быцця і скіравана на тое, каб спасцігнуць сутнасць быцця і не быць абцяжаранымі этычнымі і дыдактычнымі вывадамі. У гэтым сэнсе М.Гарэцкі надзвычай сугучны Ф.Кафку. "Скарбы душы" выяўляюць экзістэнцыяльнае светаадчуванне М.Гарэцкага, гэта быў яго дыялог і з Ф.Кафкам, М.Метэрлінкам, і з Л.Андрэевым, А.Белым.

Для беларускай літаратуры першай трэці ХХ ст. уласціва розная ступень увасаблення экзістэнцыяльнай свядомасці. Гэта залежыла ад эстэтычных сістэм мастакоў, іх светапоглядных арыентацый. У творах некаторых экзістэнцыяльнае светаадчуванне набывала абрысы новай канцэпцыі чалавека і света і афармлялася у выразную эстэтычную сістэму, у другіх яно працягвала класічную рэалістычную традыцыю. Рамкі рэалізму аказаліся вузкімі для філасофіі М.Гарэцкага. Да экзістэнцыяльных перспектывў ён прыйшоў не адразу: спатрэбілася знаёмства з еўрапейскім мастацкім вопытам, пільная засяроджанасць на такіх катэгорыях чалавечага быцця, як жыццё, смерць, вайна, мір (падзеі пач. ХХ ст. давалі багаты матэрыял для роздуму), інтуітыўнае адчуванне адзінства чалавека і прыроды, суаднесенасць такіх паняццяў, як "Бог і чалавек". Экзістэнцыяльныя таямніцы чалавечага быцця падаліся прывабнымі для М.Гарэцкага і іншых тагачасных беларускіх мастакоў прыгожага пісьменства. Такім чынам, катэгорыі сну, прадбачання, інтуітыўнага, падсвядомага, якія атрымалі шырокае распаўсюджанне ў рускай і заходнееўрапейскіх літаратурах, становяцца важным структураўтваральным кампанентам чалавечай псіхікі ў працэсе станаўлення беларускай псіхалагічнай прозы экзістэнцыяльнай скіраванасці.

ЛІТАРАТУРА:

1. Гарэцкі М. Збор твораў. У 4-х т. Т.1. Апавяданні. — Мн.: Маст. літ., 1984.
2. Кафка Ф. Рассказы: Пропавший без вести (Америка): — М.: ООО "Издательство АСТ"; Харьков: "Фолио". 2000.
3. Фрейд З. О сновидении // Фрейд З. Психология бессознательного: Сб. произведений. — М.: Просвещение, 1990.